

AKO SA VYVÍJAJÚ POJMY (II)

PAVEL CMOREJ, Filozofický ústav SAV, Bratislava, SR

CMOREJ, P.: How Concepts Develop (II)
FILOZOFIA 72, 2017, No. 8, pp. 656-667

The contribution draws on the polemic on the issue in the journals *Filozofia* (1990 – 1993) and *Organon F* (1995 – 2002) which seemed to be terminated by three articles published in 2002. The article focuses on several confusions and misunderstandings implied by this polemic. It also offers a stronger argument in support of the claim that abstract concepts do not develop. According to the author, concepts themselves do not develop, they are developed by people in their minds.

Keywords: Mental concepts – Ideal concepts and their physical and mental representations – Explications of the development of concepts – Developmental chains – Appropriation of concepts

Rôzne chápania vývinu pojmov. Jednoznačný nie je ani pojem vývinu, po pojme pojmu druhý kľúčový pojem VTP. Vývin prebieha v rôznych oblastiach objektov a v každej z nich môže mať iný priebeh. Biologické organizmy sa vyvíjajú inak ako biologické druhy, a tie inak ako vesmír, galaxie, ľudská spoločnosť, psychika človeka, veda, kultúra či technika. Nevie, či existuje všeobecný pojem vývinu, pod ktorý spadajú všetky procesy, ktoré sa nazývajú vývinom.¹ Každý vývin je istý proces, existujú však procesy, ktoré nemajú vývinový ráz. O vývine sa vo filozofii často hovorí a píše, ale málokedy sa bližšie vymedzuje. V článku Cmorej (1990a, 297) som vychádzal z intuície, že každý „vývin predstavuje sériu istých zmien, pri ktorých vyvíjajúci sa objekt niektoré vlastnosti (ba i časti) postupne stráca, iné nadobúda, no pritom si zachováva svoju identitu (inak by sme nemohli hovoriť o vývine jedného a toho istého objektu)“. Vzhľadom na to, že niektorým zmenám vlastností pojmu nemožno priznať vývinový charakter (napr. zmene, pri ktorej získa alebo stratí vlastnosť byť predmetom myslenia určitej osoby), vývin pojmu som explikoval ako „vývin jeho obsahu“ (bližšie pozri Cmorej 1990a, 301-304). Istú, hoci nie najjasnejšiu oporu pre toto chápanie vývinových zmien pojmov predložil už praotec vývinovej teórie pojmov G. W. F. Hegel, ktorý napísal: „... poznanie postupuje od obsahu k obsahu. Tento postup sa určuje po prvé tým, že sa začína jednoduchými určenosťami a že nasledujúce sú čoraz *bohatšie a konkrétnejšie*. Rezultát totiž obsahuje svoj začiatok a jeho priebeh ho obohatil novou určenosťou. Podkladom je *všeobecno*; preto sa postup nemá chápať ako *tok* od *iného* k *inému*. (...) svojím dialektickým postupom nielenže nič

¹ V slovenčine sa okrem výrazu „vývin“ v tom istom význame často používa aj slovo „vývoj“. Existujú však kontexty, v ktorých jeden výraz môže mať užší a druhý výraz širší význam (prípadne sa tieto pojmy prekrývajú).

ne stráca, ani nič nenecháva za sebou, ale všetko, čo získal, nesie so sebou a stáva sa bohatším a kompaktnjším v sebe“ (Hegel 1985, 495-496).

Zdá sa, že pojem sa podľa Hegela vyvíja obohacovaním svojho *obsahu* novými, čoraz bohatšími a konkrétnejšími určenosťami.² Nie je jasné, či v uvedenom citáte mal Hegel na mysli mentálny, alebo ideálny, abstraktný pojem. Doslovné znenie textu potvrdzuje skôr druhú možnosť, hoci v širšom kontexte Hegelovho diela sa môže ukázať, že by to mohol byť aj mentálny pojem. Dôležitejšia je okolnosť, že postup, čiže vývin sa „nemá chápať ako *tok* od *iného* k *inému*“, teda od jedného pojmu k *inému* pojmu, lebo pojem zostáva ten istý, mení sa len jeho obsah, nie identita.³

Je to proces, v ktorom pojem P s obsahom P_1 v čase t_1 , nadobúda na začiatku t_2 obsah P_2 , atď. ..., až po aktuálny obsah P_n , pričom $t_1 < t_2, \dots, t_{n-1} < t_n$.⁴ Lenže *obsahy* $P_1, P_2, \dots, P_n$ sú vlastne tiež *pojmy* vyjadrené výrazmi „ P_1 “, ..., „ P_n “, takže ak obsahy stotožníme s pojmami, vývin pojmu P môžeme charakterizovať ako proces, v ktorom P je v čase (intervale) t_1 totožný s pojmom P_1 , v čase t_2 s $P_2, \dots$, a v čase t_n s P_n , pričom pre každé $i \neq j$ platí, že $P_i \neq P_j$ a po každom P_i s výnimkou P_n nasleduje vo vývine P_{i+1} . Inými slovami, *ten istý* pojem P je v čase t_i totožný s P_i a v *inom* čase t_j s *iným* pojmom P_j . Pojmy $P_1, P_2, \dots, P_n$ sú vlastne *rôzne* podoby pojmu P v rôznych časoch $t_1, t_2, \dots, t_n$. Hlavným a vlastne aj jediným protagonistom celého procesu je *samopohybom* sa vyvíjajúci pojem P splývajúci v čase t_i s pojmom P_i ,⁵ lebo v čase t_1 platí, že $P_1 = P$, v čase t_2 platí, že $P_2 = P, \dots$, a v čase t_n platí, že $P_n = P$.

Žiaľ, predpoklad, že jeden a *ten istý* pojem môže byť raz pojmom P_i , a inokedy *iným* pojmom P_j , vedie k sporu. Veď ako by mohol *jeden a ten istý* pojem P byť *totožný* raz s pojmom P_i , a inokedy s pojmom P_j , resp. byť raz pojmom P_i , a inokedy pojmom P_j , keď $P_i \neq P_j$? Myslím, že k sporu vedie práve predpoklad *postupných* premien pojmu P na vzájomne odlišné pojmy $P_1, P_2, \dots, P_n$. Lenže bez týchto premien, zachytených postupnosťou ($P_1, P_2, \dots, P_n$), by sme nemohli hovoriť o vývine P. Keďže uvedené vymedzenie vývinu pojmov bolo *do istej miery* inšpirované Hegelom, môžeme ho pokladať za vyjadrenie istého hegelovského chápania vývinu pojmov a označovať ho skratkou VTP_H.

Postupnosťou $P_1, P_2, \dots, P_n$ je určená aj história používania pojmu P. V čase t_1 existuje pojem P v podobe P_1 , pojmy $P_2, \dots, P_n$ ešte neexistujú. Na rozhraní intervalov t_1 a t_2

² Hoci stúpenec VTP pravdepodobne prijme postup „od obsahu k obsahu“, môže namietnuť, že toto chápanie vývinu pojmov je úzke. Do úvahy prichádzajú aj iné možnosti obsahových zmien (pozri Cmorej 1990a, 301-307).

³ Slovo „tok“ vyvoláva otázky, či Hegelov pojem je proces a aký je to proces. Jeho text potvrdzuje procesuálne chápanie pojmov, ale kompetentne sa k tomu vyjadriť nemôžem. Túto otázku musím prenechať znalcom Hegelovej filozofie. Mojim cieľom nie je analýza Hegelovho chápania vývinu pojmov, ale interpretácia, ktorá ma do istej miery inšpirovala pri explikácii vyvíjajúceho sa pojmu, predloženej v článku (Cmorej 1990a).

⁴ Zdá sa, že podľa Hegela pojem môže meniť svoj obsah bez zmeny (či straty) svojej identity. Premenné $t_1, t_2, \dots, t_n$ budem používať ako premenné časových intervalov. V prípade intervalov výraz „ $t_i < t_j$ “ znamená, že každý okamih z t_i je skorší ako ktorýkoľvek okamih v t_j .

⁵ Stúpenec Hegelovej filozofie by asi dodal, že hybnou silou samopohybu pojmu sú jeho vnútorné protirečenia, čo v našej diskusii nezaznelo.

sa pojem P v podobe P_1 zmení na pojem P v podobe P_2 , v ktorej existuje v čase t_2 , ..., a tak to pokračuje až do rozhrania intervalov t_{n-1} a t_n , na ktorom P v podobe P_{n-1} nadobudne aktuálnu podobu P_n . Podľa Hegela pojem „na každý stupeň ďalšieho svojho určenia pozvnaša celú masu svojho predchádzajúceho určenia a svojím dialektickým postupom nielenže nič nestráca, ani *nič nenecháva za sebou*“ (kurzíva P. C.), čo by sme mohli explikovať tak, že keď sa P mení z P_1 na P_{i+1} , obsah P_1 sa presúva do obsahu P_{i+1} a P_1 prestáva existovať. Teda v každom intervale t_i vývinu pojmu P existuje iba pojem P v podobe P_i . V reálnom vývine poznania sa však pojmy $P_1, P_2, \dots, P_i$, ktoré predstavujú minulé podoby vyvíjajúceho sa pojmu P , zvyčajne zachovávajú. Týka sa to najmä pojmov, ktoré zohrali vo vývine poznania významnejšiu rolu. Niektoré z nich sa stávajú konceptuálnymi zombiami pretrvávajúcimi nielen v prácach historikov dejín vedy, ale aj v rôznych koncepciách autorov, ktorí si ešte neosvojili aktuálnu podobu pojmov vstupujúcich do ich názorov. V exaktnejších disciplínach zombie zvyčajne zostávajú v pojmovom aparáte vedy ako prostriedky s limitovaným alebo presnejšie určeným poľom pôsobnosti, ktoré sa v istých sférach praxe i teórie stále používajú. Vývinovú teóriu pojmov, ktorá pripúšťa pojmové zombie, budem označovať skratkou VTP_Z. Aj táto teória explikuje vývin pojmu ako proces, v ktorom vyvíjajúci sa pojem P vystupuje raz ako pojem P_i , a inokedy ako odlišný pojem P_j , pričom za sebou zanecháva menej vyvinutých predkov.

Jeden príklad vyvíjajúceho sa pojmu. Možné sú a určite existujú aj iné vývinové teórie pojmov, podľa ktorých sa pojmy vyvíjajú tak, že vyvíjajúci sa pojem mení svoju identitu, splývajú v rôznych časoch s rôznymi pojmi. Ako som už naznačil, takéto teórie čelia logickému sporu, ktorý svedčí o tom, že pojmy sa týmto spôsobom vyvíjať *nemôžu*. Z nerovnosti $P_i \neq P_j$ a rovností $P_i = P$ a $P_j = P$ vyplýva, že $P \neq P$. Stúpenec VTP by mal ukázať, aké zmeny môže pojem P prekonávať bez zmeny svojej identity a ohrozenia konzistentnosti jeho teórie. Pri rozhodovaní o tom, či P môže byť raz pojmom P_i , a inokedy *iným* pojmom P_j , a pritom si zachovať svoju identitu, sa treba zamyslieť nad tým, či si *môžeme* myslieť pojem P_i , a pritom nemyslieť P_j , a naopak. Ak môžeme, tak zrejme platí, že $P_i \neq P_j$, z čoho vyplýva, že ak si myslíme $P_i (= P)$ a nemyslíme $P_j (= P)$, tak si P myslíme aj nemyslíme.

Prívrženci VTP by mohli ako argument v jej prospech uviesť mnoho rôznych postupností pojmov ($P_1, P_2, \dots, P_n$), v ktorých medzi pojmi P_i a P_{i+1} existujú isté genetické väzby a obsahové súvislosti, ktoré vraj svedčia o tom, že pojem P_{i+1} sa „vyvinul“ z pojmu P_i ($i \leq n - 1$) a sprostredkovane aj pojem P_n z pojmu P_1 . Takéto postupnosti pojmov budem nazývať *vývojovými reťazcami*.⁶ Otázkou bližšieho určenia genetických väzieb musím ponechať otvorenú. Pokiaľ viem, zatiaľ nebola predmetom hlbšieho skúmania, hoci práve na ňu by sa mali sústrediť prívrženci VTP. Nepochybujem síce o tom, že takéto reťazce existujú, napriek tomu sa však domnievam, že z ich existencie ešte nevyplýva, že okrem takéhoto reťazca existuje aj vyvíjajúci sa pojem P , ktorý by sa v čase menil z člena P_i

⁶ Prívlastok „vývojový“ tu neznamená, že vývojový reťazec reprezentuje vývin v zmysle VTP. Pokazuje len na to, ako boli členy reťazca postupne vytvárané a rozvíjané človekom a že medzi jeho prvkami boli isté obsahové väzby.

reťazca ($P_1, P_2, \dots, P_n$) na pojem P_{i+1} ($i < n$). Hlavným problémom vývinových teórií, akou je napr. VTP_H, je problém, ako na základe vývojového reťazca ($P_1, P_2, \dots, P_n$) skonštruovať pojem, ktorý by bol v čase t_i totožný s pojmom P_i , a v inom čase t_j totožný s iným pojmom P_j . Objaviť vývojový reťazec neznamena objavíť aj vyvíjajúci sa pojem. Pokus skonštruovať nad postupnosťou ($P_1, P_2, \dots, P_n$) pojem P , ktorý by sa postupne menil z pojmu P_1 na P_{i+1} , je podľa mňa vopred odsúdený na neúspech. Už pri dvojčlenných reťazcoch narazíme spor.

Takýmto reťazcom je každá explikácia zložená z explikanda Ed ako prvého a explikátu Et ako druhého člena reťazca. Pojmy Ed a Et sú rôzne, v opačnom prípade by to nebola explikácia, v ktorej sa v Et jasnejšie alebo presnejšie vymedzuje obsah menej jasného alebo menej ostrého explikanda Ed. Postupnosť (Ed, Et) môžeme pokladať za vývojový reťazec iba vtedy, keď pojem Et – obrazne povedané – vzišiel z Ed a je jasnejší alebo presnejší, prípadne všeobecnejší a pod., z čoho vyplýva, že $Ed \neq Et$. Ktorý z týchto pojmov sa tu však vyvíja? Nemôžeme povedať, že pojem Ed sa zmenil na Et, lebo Ed zostáva v pojmovom aparáte ako zombia naďalej. V dobrej explikácii by medzi obsahom Ed a Et mala existovať istá obsahová nadväznosť. Okrem pojmov reťazca (Ed, Et) prichádza do úvahy ešte pojem P , ktorý by sa vyvíjal tak, že v čase t_1 $P = Ed$ a v čase t_2 $P = Et$, čo vzhľadom na $Ed \neq Et$ vedie k záveru, že $P \neq P$. To znamená, že sa nevyvíjajú ani nejasné a neostre pojmy; ich vyjasňovanie a spresňovanie je istým druhom explikácie. Existujú aj zložitejšie vývojové reťazce a nie všetky sú lineárne, lebo niektoré sa môžu rozvetvovať, napr. keď sa ten istý pojem stane predmetom viacerých explikácií alebo keď vyvinutý pojem je výsledkom skonštruovaným na základe viacerých pojmov.

Zaujímavý príklad lineárneho vývojového reťazca predložil L. Kvasz vo svojom poslednom príspevku do diskusie (Kvasz 2002).⁷ Tento reťazec je podľa Kvasza príkladom vývinu pojmu *riešiť algebraickú rovnicu* (RAR). Vývin tohto pojmu prebieha v piatich po sebe nasledujúcich štádiách a), b), ..., e), v ktorých RAR nadobúda päť rôznych vývinových podôb – pojmov, ktoré budem označovať skratkami NR, NF, NRP, NFG, VFO. Explicitne objasním význam prvej a druhej skratky. *Riešiť algebraickú rovnicu* v štádiu a) znamená *nájsť regulu* formulovanú v prirodzenom jazyku, ktorá umožňuje *vypočítať* koreň rovnice (NR), a v štádiu b) znamená *nájsť formulu* symbolického jazyka, ktorý umožňuje *vyjadriť* koreň α rovnice pomocou jej koeficientov s použitím štyroch algebraických operácií a odmocňovania, pričom „formulu možno použiť“ ako návod na výpočet koreňa rovnice“ (NF). Skratky pojmov vystupujúcich v nasledujúcich troch vývinových štádiách

---

⁷ Podotýkam, že Kvasz svoju postupnosť štádií vyvíjajúceho sa pojmu „riešiť algebraickú rovnicu“ nenazýva vývojovým reťazcom. Patrí sa dodať, že Kvaszov článok vyšiel pred pätnástimi rokmi a že moja analýza sa týka iba názorov, ktoré Kvasz obhajoval v poslednej fáze diskusie o problémoch VTP. Je možné, že Kvasz tieto názory už nezastáva, lebo v jeho chápaní vývinu pojmov a niektorých detailov týkajúcich sa opisu vývinu nastali výraznejšie zmeny. Stať (Kvasz 2002) má dve časti. V prvej časti Kvasz hodnotí výmenu názorov na vývin pojmov, ktorá prebehla medzi ním a mnou počas celej diskusie. S jeho pohľadom a hodnotením síce nesúhlasím, ale výmena názorov na túto tému by dnes nebola zaujímavá ani produktívna. Podstatne zaujímavejšia je kratšia druhá časť, v ktorej uvádza príklad vyvíjajúceho sa pojmu.

pojmu RAR nebudem rozvádzať. V nasledujúcom výklade vystačíme s ich skratkami (Kvasz 2002, 208-209). Na podporu svojho stanoviska, že NR, NF, NRP, NFO a VFO sú „rôzne vývinové štádiá toho istého pojmu“, uvádza Kvasz dva argumenty:

(i) „Nižšie štádium je zakaždým *vnorené* (prostredníctvom izomorfizmu) do vyššieho štádia. To znamená, že v každom vyššom štádiu možno zreprodukovat' (samozrejme, prostriedkami nového formalizmu) všetky postupy, ktoré bolo možné urobiť v príslušnom nižšom štádiu.“

(ii) „Jazyk každého vyššieho štádia je *silnejší*, ako boli jazyky predošlých štádií.“ „V každom vyššom štádiu sa kvalitatívne prehľbuje porozumenie toho, čo znamená riešiť algebraickú rovnicu.“

Ďalej píše, že „tým, že sa pojem ‚riešiť algebraickú rovnicu‘ dostáva v každom vývinovom štádiu do čoraz hlbšieho súboru súvislostí, vznikajú rozdiely, ktoré nás podľa môjho názoru oprávňujú hovoriť o rôznych štádiách toho istého pojmu“ (Kvasz 2002, 209).

Predpokladám, že Kvasz dôverne pozná všetkých päť pojmov vývojového reťazca (NR, NF, NRP, NFG, VFO) (ďalej W), takže nemám dôvod pochybovať o ich rôznosti. Akceptujem aj jeho tvrdenie (i) s výnimkou poslednej vety v tomto odseku: „Tieto vnorenia zabezpečujú identitu pojmu počas vývinu“ (Kvasz 2002, 209). Súhlasím aj s tvrdením (ii), najmä s konštatovaním hlbšieho súboru súvislostí vo vyšších vývinových štádiách, nie však s Kvaszovým záverom o oprávnenosti „hovoriť o rôznych štádiách *toho istého* pojmu“ (kurzíva P. C.). Dôvod je celkom jednoduchý: Predpoklad totožnosti pojmu RAR s pojmi reťazca W, v ktorom sa každý člen líši od všetkých predchádzajúcich členov reťazca, vedie predsa k sporu. Veď ako by mohol pojem RAR byť raz pojmom NR, a neskôr pojmom NF, keď $NR \neq NF$?! Aj tu sa ocitáme vzhľadom na rovnosti $NR = RAR$ a $NF = RAR$ pred neprijateľným záverom $RAR \neq RAR$. K tomuto záveru vedie aj predpoklad o totožnosti RAR s pojmi NRP, NFG, VFO (v obdobiach $t_3 - t_5$).

V Kvaszovej rekonštrukcii vývinu pojmu RAR nie je celkom jasné, ktorý pojem sa v nej vlastne vyvíja. Samozrejme, podľa Kvasza je to pojem RAR, lenže ak prijmeme rovnosti $RAR = NR$, $RAR = NF$, ... , $RAR = VFO$,⁸ ocitneme sa v závoze sporu. Na druhej strane, ak prijmeme predpoklad, že pojem RAR je odlišný od každého člena reťazca W, tak RAR z jeho vývinu vylúčime a bez bližšieho určenia RAR sotva objasníme, v akom konkrétnom vzťahu k RAR sú jednotlivé pojmy reťazca (NR, NF, NRP, NFO, VFO) a prečo vývojový reťazec týchto pojmov predstavuje vývin pojmu RAR.

Kvaszov príklad je zaujímavý a cenný tým, že upozornil na určité vývinové väzby medzi pojmi reťazca W, ktoré ho odlišujú od radu pojmov usporiadaných len chronologicky podľa ich výskytu či vzniku v čase bez hlbších vnútorných (obsahových) súvislostí

---

⁸ Kvasz ich prijal, lebo napísal, že „riešiť algebraickú rovnicu“ postupne „*znamená*“ a) NR, b) NF, ..., e) VFO, kde a) – e) sú „štádiá, ktoré sa zásadne odlišujú v chápaní toho, čo v nich znamená riešiť rovnicu“ (Kvasz 2002, 208-209).

medzi nimi.⁹ V tomto prípade pojem RAR „povznáša celú masu svojho predchádzajúceho určenia a... nielenže nič nestráca, ani nič nenecháva za sebou, ale všetko, čo získal, nesie so sebou a stáva sa bohatším a kompaktnjším v sebe“ (Hegel 1985, 495-496).

Žiaľ, na vývin pojmu to nestačí, hoci Hegel ani jeho prívrženci by so mnou nesúhlasili, niektorí azda aj preto, že spor nepokladajú za prekážku, ale za zdroj ďalšieho vývinu. Podľa môjho názoru Kvasz predložil len príklad vývojového reťazca, nie dôkaz toho, že pojem RAR sa vyvíja v zmysle vymedzenom vo VTP_H alebo vo VTP_Z.¹⁰ V jeho prípade isté zmeny prekonáva iba výraz, resp. semivýraz „riešiť algebraickú rovnicu“. Spočívajú v *striedaní jeho významov* od pojmu NR až po pojem VFO. Načim si však položiť aj otázku, či sa RAR nevyvíja v *nejakom inom zmysle*. Podobný problém sa v diskusii vynoril v rôznych kontextoch viackrát, ale jeho riešenie zostalo v diskusii otvorené.¹¹

Vývojové reťazce a vývin pojmov. Podľa vývinovej teórie pojmov, proti ktorej som útočil v článkoch z r. 1990, pojmy sa vyvíjajú – ako u Hegela – samovývojom. Vývin pojmu sa podľa niektorých predstáv podobá vývinu stromu v divokej prírode od semena až po košatý strom. Lenže abstraktné pojmy sú strnulé ideálne entity, v ktorých by sme

---

⁹ V. Černík poukázal v diskusii na genetické väzby medzi pojmami už roku 1995. Na jeho príspevok (Černík 1995) som reagoval v článku (Cmorej 1996, najmä s. 84-86), v ktorom som sa usiloval dokázať, že genetické väzby medzi pojmami nie sú postačujúcim dôvodom na prijatie VTP (resp. VTP_H či VTP_Z).

¹⁰ Je zaujímavé, že v predposlednom článku do diskusie Kvasz napísal, že „neuprednostňuje(m) Hegelovo chápanie vývinu pojmov“ (Kvasz 1996, 401), hoci svoje výhrady proti nemu nepredložil. Jeho príklad na vývin pojmov v stati (Kvasz 2002, 208-209), a najmä komentár na s. 209 pôsobí ako vzorová ukážka hegelovského chápania vývinu pojmov. Pravda, to neznamena, že jeho ponímanie vývinu pojmov sa preto nemôže líšiť od Hegelovho.

¹¹ Najviac pokusov o vlastné uchopenie vývinu pojmov a odstránenie paradoxov predložil L. Kvasz, ktorý mi vo viacerých príspevkoch vyčítal, že moje formálne spracovanie pojmu vývinu, ktoré nazýval aj „matematizáciou“, je neadekvátne. Antinómie VTP, na ktoré som poukázal v článku (Cmorej 1990b), pokladal za „artefakty neadekvátnej voľby formálneho jazyka na opis vývinu pojmov“ (Kvasz 1996, 403). Za hlavnú chybu v ich konštrukcii považoval stotožňovanie vyvíjajúceho sa pojmu s jeho vývinovými štádiami. Na jeho kritické pripomienky som obširne reagoval v stati (Cmorej 1997, najmä 4. časť). Kvaszovo uvažovanie o pojmoch a ich vývine sa r. 1996 dostalo pod vplyvom jeho formálnej epistemológie, ktorú pokladá „za svoju koncepciu vývinu jazyka vedy... aj vývinu pojmov prítomných v jazyku vedy“, do štádia, v ktorom sa – na svoje vlastné prekvapenie – nakoniec „nevydal po žiadnej zo štyroch ciest, ktoré... opísal v závere state“ (Kvasz 1996). O troch z nich sa zmienil už v článku (Kvasz 1992b), v ktorom predstavil „tri možnosti bytia pojmu“, ku ktorým v článku (Kvasz 1996) pripojil štvrtú možnosť. Inšpirovaný „Wittgensteinovou obrazovou teóriou významu“ sa rozhodol paradoxom vyhnúť tak, že ich obide „po ceste vyznačenej v *Traktáte*“, presvedčený o tom, že „k paradoxom nedôjde, ak sa v jazyku nebudú dať vyjadriť“ (pozri Kvasz 2002, 208). V tomto článku na s. 210 svoje výhrady proti mojej argumentácii nepriamo spochybnil a stiahol konštatovaním, že „Cmorejove argumenty [sú] korektné“ a že napádal iba to, „že by platili univerzálne, pre všetky pojmy“ (Kvasz 2002, 210), hoci v diskusii som niekoľkokrát zdôraznil, že predmetom mojej analýzy sú ideálne, abstraktné pojmy v logickom zmysle slova. Nevylúčil som vývin mentálnych ani vágnych (nejasných) alebo neostrých pojmov (pozri posledný odsek v statiach (Cmorej 1992b, 620; Cmorej 1997, 67-69). Možno som niekedy zabudol pridať k slovu „pojmem“ prívlastok „abstraktný“, „ideálny“ alebo „v logickom zmysle“, predpokladajúc, že vyplýva z kontextu, ale pozornejší čitateľ si ho mohol ľahko domyslieť. Pozri poznámku 14 na s. 663.

márne hľadali zdroj samovývoja, entity, ktoré samy osebe nijaké vnútorné zmeny neprekonávajú. Nie náhodou sa už pri jednoduchých pokusoch vtesnať ich do nejakej vývinovej schémy bránia antinómiami. Nečudo, veď vnútorné vývinové zmeny ohrozujú ich identitu (Cmorej 1990b).

Každý vývin je istý proces, lenže abstraktné pojmy nie sú procesy. Nerozhýbeme ich ani keď ich obsah „infikujeme“ temporálnymi parametrami a odkazmi, „vnútornou“ dynamikou a inými prísadami, ktoré môžu vzbudiť dojem, že zmeny a vývin patria k ich podstate.¹² Lenže ak sa ideálne, abstraktné pojmy nevyvíjajú, čo potom zobrazujú vývojové reťazce týchto pojmov? Ako som už ukázal, z predpokladu, že okrem postupnosti obsahu a geneticky pospájaných pojmov ($P_1, P_2, \dots, P_n$) existuje aj vyvíjajúci sa pojem P totožný v čase t_1 s $P_1, \dots$, a v čase t_n totožný s P_n , vyplýva neprijateľný záver, ktorý tento predpoklad diskvalifikuje.

Na druhej strane treba priznať, že vývojové reťazce poskytujú prívržencom VTP relatívne presvedčivú empirickú oporu obhajovania ZT tejto teórie.¹³ Nebolo by preto prezieravé zmiest' ich zo stola len preto, že niektorých autorov zvädzajú k akceptovaniu koncepcie, ktorú ohrozujú antinómie. Tým skôr, že okrem lineárnych vývojových reťazcov existujú aj iné vývojové útvary, napr. stromy. Myslím, že aj rozmanitosť týchto útvarov svedčí o tom, že pojmy vyvíjajú ľudia. Na ten istý pojem P môžu nadviazať viacerí autori a každý z nich môže z P vyvinúť iný nový pojem. Môžu sa však z toho istého pojmu samy od seba *vyvinúť* navzájom odlišné pojmy?

Daný pojem môže byť výsledkom získaným analýzou, porovnávaním a syntézou viacerých pojmov. Jeho vývoj možno zachytiť stromom, v ktorom sa vetvy, vyrastajúce z týchto pojmov, stretávajú v jednom novom pojme. Na druhej strane, z jedného pojmu sa môže niekedy vyvinúť viacej rôznych pojmov, napr. z intuitívneho pojmu algoritmu bolo vyvinutých niekoľko nových pojmov, z ktorých spomeniem aspoň pojem Postovho a Turingovho stroja alebo pojem Markovovho normálneho algoritmu (pozri aj Materna 2016, 122-123).

Netreba však zabúdať na to, že vývojové útvary zložené len z pojmov a ich väzieb, sú len hrubé schémy, v ktorých chýbajú mnohé faktory ovplyvňujúce myšlienkový proces prebiehajúci v hlavách autorov, ktorí pojmy vyvíjajú. V pozadí pojmotvorby je takmer vždy prítomná aj nejaká teória alebo aspoň koncepcia, o ktorú sa autor viac alebo menej vo svojich úvahách opiera. Môže to byť aj názor alebo koncepcia, ktorú autor kritizuje. Významnú rolu pri vyvíjaní pojmov zohrávajú aj rôzne nekonceptuálne okolnosti a činitele. Nemožno vylúčiť ani vplyv náhodných iracionálnych podnetov, podnecujúcich myslenie autora a niekedy povzbudzujúcich jeho inšpiráciu. Ako by mohol abstraktný pojem sám osebe absorbovať také rozmanité faktory a podliehať vo svojom vývine ich účinkom?

Domnievam sa, že nám nič nebráni prijať takú interpretáciu vývojových reťazcov a iných pojmových útvarov, pri ktorej sa možno antinómiám vyhnúť a rozvinúť konzistentnú

---

¹² Ako sa o to pokúšal vo svojom ďalšom článku (Kvasz 1996). Myslím, že ide len o statické konceptuálne prostriedky na opis zmien a pohybu vo fyzikálnom svete.

¹³ Žiaľ, holý odkaz na tieto reťazce ešte nedokazuje, že pojmy *sa vyvíjajú*.

teóriu, podľa ktorej sa *samy od seba* nevyvíjajú nielen exaktné, ale ani vágne pojmy.¹⁴ Podľa takejto interpretácie vývojový reťazec predstavuje iba chronologickú postupnosť rôznych pojmov *obsahovo nadväzujúcich* na seba, vytvorených a rozvíjaných v hlavách určitých subjektov alebo menších skupín, ktoré ich uviedli do bežného alebo odborného jazyka a zaslúžili sa o ich uplatnenie v určitej oblasti. Bližšie údaje o čase vzniku alebo modifikácie pojmov i o ich pôvodcoch vo vývojových reťazcoch chýbajú, čo môže vzbudzovať mylný dojem, že reťazec zachytáva štádia *vyvíjajúceho* sa pojmu. V mnohých prípadoch tieto údaje vôbec nepoznáme alebo disponujeme iba približnými dátami, prípadne hrubými odhadmi pôvodcu pojmu a času, v ktorom pojem vytvoril a vyvíjal.

Aj pri uvedenom chápaní vývojových reťazcov môžeme však hovoriť o vývine alebo vyvíjaní pojmov, pravda, ak nezabudneme na skutočnosť, že pojmy sa nevyvíjajú ako živé organizmy, ale že ich tvoria a *vyvíjajú ľudia*, a tým konštituuju a zdokonaľujú svoj pojmový aparát aplikovateľný v určitej predmetnej oblasti.¹⁵ Nič nám nebráni naďalej hovoriť o vývine pojmov, ale iba v *podobnom* zmysle, v akom hovoríme o vývine alebo vývoji prístrojov, nástrojov a rôznych technických zariadení, ktoré navrhujeme, konštruujeme a neskôr všemožne zdokonaľujeme a prispôsobujeme novým nárokom a potrebám praxe.

Osvojovanie pojmov a vývin ich mentálnych korelátov. Ako som už naznačil, domnievam sa, že *samy od seba* sa nevyvíjajú ani mentálne pojmy. Nie sú to semienka, z ktorých po istom čase v našej myslí či mozgu z ničoho nič vyhúknu nové pojmy. Nejednen pojem P ovládajú tisíce, ba i milióny ľudí celé desaťročia, možno i storočia,¹⁶ a z ich *mentálneho* korelátu pojmu P nikdy nič nevyrastie. Našťastie existujú ľudia, ktorí pri riešení nejakého problému (či problémov) prídu na to, že tento problém je riešiteľný – prípadne efektívnejšie riešiteľný – zavedením nového pojmu alebo sústavy pojmov, ktorá nám umožní riešiť problémy istého druhu. Nový pojem alebo nová sústava pojmov sú produkty cieľavedomej činnosti ľudí, ktorá je nevyhnutným predpokladom ich vzniku a rozvoja. Bez nej by nikdy nevznikli, pretože *pojmy vyvíjajú ľudia* vo svojich hlavách či myšliach. Bez ľudského úsilia vyvíjaného na riešenie problémov by sa naše pojmové inštrumentárium veľmi nemenilo.¹⁷

---

¹⁴ Až pri písaní tejto state som dospel k názoru, že v zmysle teórie, podľa ktorej sa pojem vyvíja prekonávaním obsahových zmien, zachovávajúci si pritom svoju identitu (ako napr. podľa VTP_H alebo VTP_Z), sa nevyvíjajú ani neostre, nejasné, ba ani mentálne pojmy. Dnes môžem dať Kvaszovi, ktorý mi v diskusii opakovane vyčítal, že popieram vývin všetkých pojmov, v istom zmysle konečne za pravdu, od čoho som sa v diskusii zdržanlivo dištancoval.

¹⁵ V tomto zmysle sa stále vyvíja mnoho pojmov, takže keby Kvasz bol vo vete „prevažná väčšina pojmov sa nevyvíja“ (Kvasz 2002, 210) pod vývinom rozumel vyvíjanie pojmov človekom, musel by som oponovať. Ak mal však na mysli vývin podľa VTP_H alebo VTP_Z, nemôžem súhlasiť ani s tvrdením, že „existuje zopár pojmov, o ktorých vývine niet pochýb“ (Kvasz, 2002, 210).

¹⁶ Ovládať ideálny, abstraktný pojem P znamená disponovať jeho mentálnym korelátom a pri uplatňovaní tohto korelátu v určitých myšlienkových procesoch akceptovať jeho význam, ktorým je P.

¹⁷ Nepresný pojem sa bez nášho pričinenia sám od seba nikdy nespresní. Aj pri osvojovaní mnohých pojmov musíme vynaložiť nemalé úsilie a prácu na ich pochopenie.

V úvahách o vývine mentálnych pojmov treba odlíšiť osvojovanie si pojmov od ich tvorenia a vývinu. Osvojujeme si pojmy, ktoré sú v istom zmysle už hotové, počas ich osvojovania nejakým subjektom S sa nemenia, a teda ani nevyvíjajú, zvyšuje sa však stupeň ich osvojenia. Osvojovanie ideálneho pojmu P subjektom S môžeme schematicky zachytiť postupnosťou mentálnych pojmov ($P_1, P_2, \dots, P_n$), ktorými S uchopuje obsah pojmu P (v čase t ako pojem P_t), pričom pre pojmy P_i, P_{i+1} platí, že obsah pojmu P_{i+1} je bližší pojmu P ako obsah pojmu P_i , resp. že obsah pojmu P_i sa od P líši viac ako obsah pojmu P_{i+1} .

Predpokladajme, že *pojmovými* zložkami osvojovania ($P_1, P_2, \dots, P_n$) pojmu P sú len členy tejto postupnosti a že subjekt, ktorý si P osvojuje, tento pojem neovláda. Je však možné, že neovláda ani niektoré z ostatných pojmov postupnosti ($P_1, P_2, \dots, P_n$).¹⁸ V prípade *dokonalého* osvojenia pojmu P je mentálny pojem P_n adekvátnym mentálnym uchopením ideálneho, abstraktného pojmu P. Nebude asi ľahké ani jednoduché presnejšie vymedziť vzťah medzi pojmi P_i, P_{i+1} , z ktorých P_i sa svojím obsahom líši od P viac ako P_{i+1} . Na adekvátne pochopenie pojmu P treba často vynaložiť nemalé, dlhšiu dobu trvajúce duševné úsilie, ktoré svedčí o tom, že mentálny korelát pojmu P sa v našej mysli sám od seba nevyvinie. V hlave netrpezlivého alebo pohodlného subjektu nevyklíči ani prvá aproximácia náročnejšieho pojmu P.

Ako som už naznačil, mentálne pojmy *samy od seba* nevznikajú ani sa výraznejšie nemenia. Ich zmeny sú vždy výsledkom duševnej činnosti jednotlivcov alebo menších skupín pracovníkov, ktorých spája záujem o riešenie tých istých alebo príbuzných problémov. Ten istý pojem môžu nezávisle od seba vytvoriť alebo objaviť aj viacerí autori. Je to síce zriedkavé, nie však vylúčené. Hranica medzi vytvorenými a objavenými novými pojmi nie je celkom ostrá. Keďže objaviť možno iba to, čo už existuje, treba sa dohodnúť na tom, ktoré pojmy považujeme za existujúce. Podľa krajného platonizmu všetky pojmy vlastne objavujeme. Keď za existujúce vyhlásime všetky pojmy konštruovateľné pomocou pravidiel daného jazyka, v ktorom sú vyjadriteľné, *tvoriť* môžeme iba pojmy presahujúce hranice daného jazyka. Tvorba takýchto pojmov vyžaduje konštrukciu nového jazykového rámca alebo aspoň prestavbu pôvodného pojmového systému. Rozsah pojmu *existujúci pojem* môžeme zúžiť len na používané pojmy, a potom budeme môcť hovoriť aj o *tvorení* pojmov, ktoré v danom jazykovom rámci potenciálne už existujú, ale zatiaľ ich ešte nikto nepoužil. Pravda, tým hranicu medzi vytvorenými a objavenými pojmami rozmazeme, lebo naše poznanie používaných pojmov je len približné. Žiadnym výskumom nezískame *všetky* údaje o tom, ktoré pojmy sa používajú alebo používali v minulosti. Pokus zostaviť vyčerpávajúci zoznam všetkých používaných pojmov je vopred odsúdený na neúplnosť a pojmy *objavený pojem* a *vytvorený pojem* na neostroť. Z uvedených dôvodov je neostrý aj *nový pojem* (v období t), ktorý by sme mohli vymedziť ako *pojem vytvorený alebo objavený v období t*.

Na vzniku nových pojmov sa podieľa celý rad rozmanitých faktorov, medzi ktorými veľmi významnú rolu zohrávajú jednak aktuálne výsledky pozorovania, merania a experi-

¹⁸ Zložitejšími procesmi osvojovania, v ktorých si subjekt musí *osvojiť* aj niektoré z pojmov $P_1, \dots, P_{n-1}$, aby si mohol osvojiť pojem P (= P_n), sa tu nemusíme zaoberať.

mentovania, jednak teoretické problémy, ktoré sú predmetom širšieho záujmu odborníkov alebo osamelých jedincov a ktoré dlhší čas odolávajú pokusom o ich riešenie. Všetky empirické pojmy majú či už priamy, alebo aspoň sprostredkovaný empirický pôvod. Žiadne pojmy nie sú entity spôsobilé samy osebe prijímať a spracovávať podnety z empirickej sféry, ktoré by ich mohli meniť a usmerňovať ich vývin – a to je tiež potvrdením názoru, že ich tvorí a rozvíja človek. Silným argumentom v prospech tohto názoru sú konceptuálne revolúcie, pri ktorých sa mení celá sústava pojmov. Ako by sa mohli pojmy meniť samy od seba, a pritom strácať svoju identitu, zbavovať sa niektorých vlastností alebo získavať iné a generovať nový konceptuálny systém? Názor, že pojmy tvoria a rozvíja človek, do istej miery potvrdzuje podľa mňa aj výskyt pojmových zombií.

Uvedené dôvody proti vývinovej teórii *mentálnych* pojmov môžu niektorí čitatelia odmietnuť ako nepresvedčivé a naďalej trvať na tom, že tieto pojmy sa vyvíjajú. Je to veľmi lákavé, lebo na rozdiel od ideálnych pojmov mentálne pojmy nie sú strnulé entity, existujúce mimo času a priestoru, ale sú to zložky dynamického systému našej mysle, v ktorej na ne pôsobia rôzne vnútorné i vonkajšie faktory. Všimnime si niektoré problémy, pred ktorými stojí vývinová teória mentálnych pojmov.

Téza, že mentálne pojmy sa vyvíjajú, nadobudne určitý zmysel až po bližšom určení povahy mentálnych pojmov, ich identity a vývinových zmien, ktoré môžu mentálne pojmy prekonávať. Nevieť, ako by sme mohli charakterizovať mentálne pojmy inak¹⁹ než ako myslené jazykové výrazy vyjadrujúce pojmy, ktoré vyjadrujú aj ich fyzické koreláty, konštruované podľa pravidiel daného jazyka.²⁰ Okrem mentálnych pojmov $m_1, m_2, \dots$ máme aj ich ideálne vzory $P_1, P_2, \dots$, fyzické výrazy $W_1, W_2, \dots$, ktoré ich vyjadrujú a nejaký subjekt S , ktorý myslí mentálne pojmy $m_1, m_2, \dots$. Pripomínam, že každý ideálny vzor P_i môže mať neobmedzené množstvo mentálnych a fyzických realizácií alebo byť vzorom bez realizácií. Vymedzením mentálnych pojmov ako myslených výrazov vyjadrujúcich pojmy je daná aj ich identita. Ak m_1, m_2 sú ľubovoľné mentálne pojmy určitého subjektu S , tak $m_1 = m_2$ práve vtedy, keď pre ich ideálne vzory P_1, P_2 platí, že $P_1 = P_2$. Mentálne pojmy m_1, m_2 , z ktorých m_1 patrí subjektu S_1 a m_2 subjektu S_2 , pričom $S_1 \neq S_2$, sú vždy dva rôzne pojmy. Ako som už neraz zdôraznil, každý mentálny pojem patrí len jednému subjektu.

Zamyslime sa teraz nad tým, ako by sa mohol vyvíjať nejaký mentálny pojem M . Domnievam sa, že ak prijmeme uvedenú charakteristiku mentálnych pojmov a ich identity, budeme sa musieť zmieriť s dôsledkom, že ani mentálne pojmy sa nemôžu vyvíjať samy od seba spôsobom určeným vo VTP_H alebo VTP_Z . To znamená, že ani mentálny pojem M sa nemôže vyvíjať tak, že postupne nadobúda *vzájomne* odlišné podoby pojmov $m_1, m_2, \dots, m_n$, pričom v čase t_1 $M = m_1$, v čase t_2 $M = m_2, \dots$ a v čase t_n $M = m_n$. Vzhľadom na vzájomnú odlišnosť $m_1, \dots, m_n$ pre každé $j \neq k$ platí, že $m_j \neq m_k$, a keďže v čase t_j $M = m_j$ a v čase t_k $M = m_k$, tak ten istý pojem M je totožný s dvoma rôznymi pojmami. Podobnou možnosťou sme sa už zaoberali v úvahách o ideálnych pojmoch.

¹⁹ Tým nechcem povedať, že nie sú možné iné charakteristiky mentálnych pojmov.

²⁰ Od prípadnej viacznačnosti fyzických výrazov môžeme abstrahovať.

Sľubnejšia by možno bola konceptualizácia, podľa ktorej by vývin ($m_1, \dots, m_n$) pojmu M prebiehal ako postupnosť premien, pri ktorých sa z pojmu m_i vyvinie pojem m_{i+1} ($i < n$), ale pojmom M bude iba posledný člen postupnosti ($m_1, \dots, m_n$). To znamená, že pojem M by bol odlišný od každého z predchádzajúcich pojmov $m_1, \dots, m_{n-1}$. O vývine by sme však mohli hovoriť iba vtedy, ak by pojmy $m_1, \dots, m_{n-1}$ prekonávali bližšie určené *vývinové zmeny* a postupnosť ($m_1, \dots, m_n$) by bola vývojovým reťazcom. Je však otázne, či by sme ich mohli pokladať za *jeho* minulé vývinové štádiá. Naznačenú konceptualizáciu vývinu pojmov možno rozdeliť na a) konceptualizáciu, ktorá pripúšťa vo vývine pojmové zombie, a b) konceptualizáciu, ktorá ich vylučuje.

Nebudem ďalej uvažovať o iných možnostiach konceptualizácie vývinu mentálnych pojmov, lebo som presvedčený, že *samy od seba* sa môžu takéto vývinové zmeny vyskytnúť iba výnimočne (napr. v spánku), a aj to len v mysli človeka, ktorý na rozvoji nejakých pojmov intenzívne pracuje. Pravda, je to empirická hypotéza, ktorú môže potvrdiť alebo vyvrátiť iba empirický výskum mentálnych pojmov. Do úvahy prichádzajú tri spôsoby overenia tejto hypotézy: (i) introspektívne, (ii) na základe empirického výskumu pochodov v mozgu a (iii) kombináciou metódy (i) s metódou (ii). Nevie, či sa neurológovia už zaoberali mentálnymi pojmami a ich vývinom, ale každý z nás sa môže pokúsiť introspektívne zistiť, či sa jeho mentálne pojmy menia, a pritom vyvíjajú samy od seba. Nepredpokladám však, že by niekto už bol zaznamenal *samovoľný* vývin svojich mentálnych pojmov, ak sa sám vôbec neusiloval *vyvinúť* z jedného pojmu iný pojem. Myslím, že keby sa mentálne pojmy v našich mysliach vyvíjali samy od seba, dávno by sme o tom vedeli.

Na záver by som chcel zdôrazniť, že popieranie vývinu ideálnych alebo mentálnych pojmov (vývinu v zmysle koncepcií, akou je VTP_H alebo VTP_Z a pod.) nie je popieraním vývinu nášho pojmového aparátu ani vývinu poznania – procesu, v ktorom pojmy tvoríme, nevyhovujúce pojmy nahrádzame primeranejšími a ich zombie odsúvame do dejín myslenia, zabudnutia alebo do sekundárnej sféry konceptuálnych nástrojov. Z pojmov, medzi ktorými existujú isté obsahové súvislosti, konštruujeme pojmové systémy, ktorými sa implicitne zavádza celé nekonečno nových pojmov vyjadriteľných v jazyku daného systému. Týmto konceptuálnym útvarom a ich vývinu treba však venovať osobitnú pozornosť.

Literatúra²¹

- CMOREJ, P. (1990a): Vývin pojmov. *Filozofia*, 45 (3), 288-308.
CMOREJ, P. (1990b): Neradostné dôsledky vývinového chápania pojmov. *Filozofia*, 45 (4), 387-395.
CMOREJ, P. (1991): K vývinu pojmov a pojmu vývinu v jednej kritike. *Filozofia*, 46 (5), 484-495.
CMOREJ, P. (1992a): Ideálne pojmy, ich identita a podobnosti. *Filozofia*, 47 (1), 45-53.
CMOREJ, P. (1992b): O predporozumení, predpoklade nemennosti pojmov a inom. *Filozofia*, 47 (10), 616-620.
CMOREJ, P. (1992c): K povahe ideálnych pojmov a k iným problémom. *Filozofia*, 47 (12), 747-754.
CMOREJ, P. (ed.) (1992d): *Logické a filozofické problémy vývinu pojmov*. Bratislava: Filozofický ústav SAV.

---

²¹ Bližšie informácie o článkoch, ktoré vyšli v rámci diskusie o VTP, sú uvedené v prvej časti tejto state uverejnenej v časopise *Filozofia* 7/2017 na s. 579 v poznámke č. 25.

- CMOREJ, P. (1995): Znalosť predmetu a jeho pojem. *Organon F*, 2 (4), 406-416.
- CMOREJ, P. (1996): K vývinu pojmov a genetickej väzbe medzi nimi. *Organon F*, (3), 78-86.
- CMOREJ, P. (1996): O jednom pokuse priškrtiť logiku. *Organon F*, 3 (2), 181-190.
- CMOREJ, P. (1997): K procesovému chápaniu pojmov. *Organon F*, 4 (1), 67-77.
- CMOREJ, P. (1998): Vývin pojmov – posledné pokračovanie k jednej koncepcii. *Organon F*, 5 (1), 66-83.
- CMOREJ, P. (1998): O jednom pokuse rozšíriť predmet logiky. *Organon F*, 5 (4), 394-405.
- CMOREJ, P. (2002): O jednom príklade vyvíjajúceho sa pojmu. *Organon F*, 9 (1), 83-92.
- CMOREJ, P. (2009): Ideálne jazykové znaky a ich fyzické realizácie. *Jazykovedný časopis*, 60 (1), 57-74.
- ČERNÍK, V. (1995): Fiktívny dialóg s dvojníkom istého kritika. *Organon F*, 2 (1), 59-70.
- ČERNÍK, V., VICENÍK, J. (1992): Ešte raz k otázkam identity, zmeny a vývinu pojmov. *Filozofia*, 47 (11), 672-679.
- DUBNÍČKA, J. (1992): K niektorým metodologickým aspektom vývinu pojmov. In: Cmorej, P. (ed.) (1992d): *Logické a filozofické problémy vývinu pojmov*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 109-116.
- HANZEL, I. (1995): Vývin pojmov. K východiskám jednej diskusie. *Organon F*, 2 (4), 395-405.
- HANZEL, I. (1998): Ešte raz o východiskách jednej diskusie. Odpoveď škrtiča. *Organon F*, 5 (2), 165-186.
- HEGEL, G. W. F. (1985): *Logika ako veda II*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda. Preložil T. Münz.
- HEJNÝ, M. (1996): Prológ. In: Znám, Š., Bukovský, L., Hejný, M., Hvorecký, J., Riečan, B.: *Pohľad do dejín matematiky*. Bratislava: Alfa – vydavateľstvo, technickej a ekonomickej literatúry; Praha: SNTL – Nakladateľství technické literatury.
- KVASZ, L. (1991): Vývin pojmov – prečo nie? *Filozofia*, 46 (3-4), 372-378.
- KVASZ, L. (1992a): Poznámky k jednej polemike. *Filozofia*, 47 (9), 558-559.
- KVASZ, L. (1992b): Vývin pojmov – prečo áno? In: Cmorej, P. (ed.) (1992d): *Logické a filozofické problémy vývinu pojmov*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 117-129. Tento článok vyšiel roku 1993 aj v časopise *Filozofia*, 48 (2), 75-85.
- KVASZ, L.: (1996): Vývin pojmov – tretie pokračovanie. *Organon F*, 3 (4), 394-408.
- KVASZ, L.: (2002): Vývin pojmov – ohliadnutie po niekoľkých rokoch. *Organon F*, 9 (2), 205-211.
- MANDA, V. (2002): O jednom príklade vyvíjajúceho sa pojmu. *Organon F*, 9 (1) 83-92.
- MARVAN, T., POLÁK, M. (2015): *Vědomí a jeho teorie*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, Pavel Mervart.
- MATERNA, P. (1995): *Svět pojmu a logika*. Praha: Filosofía.
- MATERNA, P. (1998): *Concepts and Objects*. Helsinki: Acta Philosophica Fennica, vol. 63.
- MATERNA, P. (2004): *Conceptual Systems*. Berlin: Logos.
- MATERNA, P. (2012): Simple Concepts. *Acta Analytica*, 27 (4).
- MATERNA, P. (2016): *Hovory o pojmu*. Praha: Academia.
- URBAN, P. (2013): *Raný Husserl a filosofie jazyka*. Praha: Filosofía.
- VICENÍK, J., ČERNÍK, V. (1991): Poznámky k identite a vývinu pojmov. *Filozofia*, 46 (6), 621-635.

Pavel Cmorej
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava I
 Slovenská republika
 e-mail: pcpablock@gmail.com